

КОНЦЕПТИ-ОБРАЗИ МАТИ ТА СЕСТРА ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МАКРОКОНЦЕПТУ РОДИНА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ М. СТЕЛЬМАХА

Стаття присвячена опису концептів-образів МАТИ та СЕСТРА як репрезентантів макроконцепту РОДИНА у поетичній картині світу М. Стельмаха. У статті висвітлено своєрідність вербалізації цих концептів-образів. Концептуальний аналіз здійснюється в лінгвокультурологічному аспекті.

М. Стельмах – поет української культури з її фольклорною стихією, народним підґрунтям, емоційністю, душевною відкритістю. Важливо, що проблеми, яких торкається М. Стельмах, він розв'язує відповідно до ментальності українця, специфіки його душевного складу, національного характеру.

Одна з основних рис українського національного характеру – почуття родинності, святість сімейних стосунків. Родинність є домінуючою рисою українського національного характеру. У творчому доробку М. Стельмаха є навіть окремий цикл віршів "Рідня", в якому митець послідовно відтворює макроконцепт РОДИНА. Набуває актуальності проблема вивчення поетичних текстів М. Стельмаха з огляду на специфіку концептосфери [1: 259] його поетичного світу, що залишається сьогодні мало вивченим.

Макроконцепт РОДИНА в поетичних текстах автора репрезентується концептами-образами ПРАДІД, ДІД, БАБУСЯ, БАТЬКО, МАТИ, СИН, ДОНЬКА, ЧОЛОВІК, ДРУЖИНА, СЕСТРА, БРАТ, ВНУК, ОНУЧКА.

Мета цієї наукової розвідки – проаналізувати особливості вербалізації концептів-образів МАТИ та СЕСТРА як репрезентантів макроконцепту РОДИНА у поетичній картині світу М. Стельмаха.

Макроконцепт РОДИНА репрезентується і такими жіночими концептами-образами, як МАТИ, СЕСТРА і навіть, рідше, НЕВІСТКА ("невістка чорноброва" ("Як поїхав я по дрова") [2: 171-172]), МОЛОДА і ТЕЩА, що набуває вербалізації завдяки словосполученню "тещин двір" ("Зробим сани із різьбою, – крутить вуса бригадир, – і тебе із молодією повезем у тещин двір" ("Зима") [2: 148-149]).

Є. Гуцало пише: "Мати – одне з найсвятіших понять для письменника. По-синівському низько схиляючись перед образом матері, Михайло Стельмах усією своєю творчістю проспівав гімн жінці, її материнству, яке споконвіку дарувало і дарує життя, вічність родові людському..." [3: 16].

Зібраний мовний матеріал з поетичних текстів М. Стельмаха дає змогу стверджувати, що найчастіше в його поезії змальовується концепт-образ ЖІНКИ-МАТЕРІ й МАТЕРІ-ВІТЧИЗНИ, який вербалізується словами **мати, мама, матуся, ненька, няня**, порівн.: "Прислухалась наша мати" [2: 74], "І його, і мене лає ненька" [2: 170]. Іноді концепт-образ ЖІНКИ поет влює характерною для його творчості субстантивованою формою "стара", що виражає похилий вік матері (порівн.: "Звичайно, більше на стару – вона сумирна" [2: 112], у цій же функції виступає і прикметник-епітет, який функціонує і у звертанні: "Ти поплач, наша мати стара" ("Тополі України") [2: 168]. Значення кровної близькості передано поетичним епітетом "рідна" (порівн.: "Не питай, рідна мати" [2: 42]), зовнішність – епітетами "сива", "похила", "згорблена" (порівн.: "І матір сива, згорблена бреде" [2: 57]. Ніжне ставлення до матері передають епітети "ласкава", "кохана" ("Моя красо, моя ласкава мати" [2: 50]; "кохана мамо" ("Прощай, хороший мій Андрію" [2: 65]).

Традиційним для поетичної картини світу М. Стельмаха є концепт-образ МАТЕРІ-БАТЬКІВЩИНИ, репрезентований як у смислових зв'язках "Україна-мати", "Батьківщина-мати", так і в концептуальній опозиції "мати (Батьківщина) – я (син)", порівн.: "Україно, рідна мати, що ти слухаєш вночі? " [2: 54]; "Батьківщино, моя Батьківщино, я твій син і жива твоя кров" [2: 97]). В останньому прикладі реалізується концептуальна метонімія **кров – рідна людина** ("жива твоя кров").

У вірші "Україні" письменник репрезентує синкретичний образ РІДНОЇ МАТЕРІ і МАТЕРІ-ВІТЧИЗНИ, концептуалізуючи ПОЧУТТЯ СИНА, який звертається до неньки-України формою повсякденного звертання до рідної матері: "Щоб ти піднімалася, мамо, у щасті. Коли ж мене куля зустріне в поході – не згину – розквітну в прозорому рясті, криницею стану в степу золотому, пшеницею ярою туго наллюся, явірком зросту біля нового дому, у пісні солдатській в поході озвучу" ("Україні") [2: 53-54]. У цій поезії М. Стельмах реалізує традиційний для фольклору прийом перевтілення героя, коли він ховається від переслідування, від ворога, як найбільш характерний для казки і влучно його застосовує. Ця ж ідея втілена у вірші "Куди не йду, чи спати лягаю, чи встаю... ", але тут думки стосуються рідної матері: "Усе мені ввижається ізнову: як мати бідна журиться в моїм краю, ночами ходить потайки в діброву" [2: 63].

Крім того, у поетичній картині світу М. Стельмаха суперконцепт ПРИРОДА вербалізується в концепті-образі ЖІНКИ-МАТЕРІ, порівн.: "Вона його вгорнула, наче мати" [2: 136] і навпаки,

зокрема це стосується вияву семантико-синтаксичного паралелізму, коли поет послуговується порівняннями на позначення концепту-образу МАТЕРІ, що характерні для усно-поетичного мовлення, передусім це назви-фольклоризми з символічним значенням, наприклад, концепт-образ ТОПОЛІ, порівн.: "І наші сиві матері заждались нас, немов тополі" [2: 82]. Зазначений прийом характерний не лише для зображення ЖІНКИ-МАТЕРІ, але й концепту-образу ЖІНКИ взагалі. Концепт-образ МАТЕРІ репрезентується синкретично: як єдність її розуму, почуття і мовлення, що вербалізується лексемами "чоло", "серце", "слово". Саме у поєднанні цих феноменів убачає поет вплив матері на дітей, порівн.: "З колиски нам співучі соки вмивали серце і чоло, і слово матері глибоко влягалось в душу і росло" ("Перші дні") [2: 63-65].

У багатьох поезіях МАТІР зображується крізь призму концепту ВІЙНА. Для передачі її печалі, горя поет часто використовує лексему "сльози", порівн.: "Од материних сліз травиця в'яне" ("Прощання") [2: 19-21]; "мати у сльозах" ("Ворогам конати") [2: 80-81]; "Зітхає ніч од материних сліз" ("Прощання") [2: 19-21]. Концепт ГОРЕ вербалізувався у лексемі "горьована", порівн.: "горьована мати" ("Застольна бойова") [2: 73], для опису концептуального образу ОЧЕЙ МАТЕРІ використано епітет "сумні" ("Сумним очам погано видно" ("На попелищі") [2: 57]), крім того, ОЧІ МАТЕРІ виражають стан її постійного очікування, тому поет звертається до неї вустами сина ("очей не тумань, стоячи на горбі" ("Матері") [2: 42-43]). Війна наклала відбиток на обличчя матері, що вербалізується в "поглиблених зморшках", порівн.: "Війна по зморшках кривить слід" ("На попелищі") [2: 57]. ПЛЕЧЕ як традиційний концепт-образ захисту проектується на "старе материне плече" ("Одвівши смерть плечем старим-старим" ("На попелищі") [2: 57], концепт-образ ЗАХИСТ ДІТЕЙ вербалізується й у рядках "ходить мати по дорогах – гайвороння гонить" ("Партизанська") [2: 44].

Концепт-образ ПІСНЯ, що постійно втілюється у поезії М. Стельмаха, також набуває стосовно матері смислового відтінку – ЗАХИСТ ("І далина озветься щедрістю пісень, що рідна мати слала в узголів'я" ("Куди не йду, чи спать лягаю, чи встаю...") [2: 63]).

Обов'язковим компонентом віршів про війну є концепт-образ материнської САМОТНОСТІ ("А матір йде кудись самотна" ("На попелищі") [2: 57]), очікування на зустріч із сином, порівн.: "А ти стоїш і сина ждеш" ("Прощання") [2: 19-21]; "А мати сина жде, виходить зустрічат" ("Танкіст") [2: 28]; "А матір воїна чекає. Живого, в порохи, в димах, щодня стрічати йде на шлях" ("В крові із мертвими лежав...") [2: 49]. Очікування набуває форми сталого, нескінченного процесу, порівн.: "Чого ж і досі матері синів убитих ждуть з походу?" ("Не всі зберемося разом...") [2: 83].

Концепт-образ МАТЕРІ М. Стельмах вербалізує і лексемою "чайка", наголосивши на значущості цього образу у своїй поетичній свідомості, поет виносить зазначену лексему у заголовок вірша ("Чайка") [2: 47-48].

Поет змальовує образ матері і в її константному стані поряд з маленькою дитиною, при цьому для об'єктизації концепту ДИТИНА використовуються традиційні лексеми: "дитя", "маля" (порівн.: "маля" ("Вишневий сад розквітне коло хати...") [2: 146], "дитина" ("Вишневий сад розквітне коло хати...") [2: 146]), інколи називаються частини тіла дитини, наприклад "ручата малі", порівн.: "З дитям у колісці стоїть молодича. І промінь вмиває ручата малі" ("Черешнями-вишнями взгир'я взялося") [2: 123]. Концепт ВІЙНА проектується і на образ ДИТИНИ, що реалізовується у лексемі "плач" ("дитячий плач" ("Прощання") [2: 19-21]). Концепт-образ ДИТИНА використовується поетом для створення оригінальних смислів, порівн.: "І кавуни гойдаються на плоті, мов дітвора, в рябих, смугастих сорочках" ("Важніє день у зелені, у золоті...") [2: 129-130].

Оригінально вербалізує М. Стельмах у своїй поезії і такий стан жінки, як перехід її у статус матері: "І чує в подиві дівочім, як материнства нива наливається" ("Отам, де жито червень колихало...") [2: 124].

Погодимось з Н. Шумадою, що саме "фольклорні, пісенні мотиви допомагали письменникові створити глибоко народний образ жінки-трудівниці, матері-страдниці" [4: 33].

Іншим жіночим образом, найбільш близьким після матері, що виражає кровну близькість, є для людини РІДНА СЕСТРА. Саме їй поет присвятив окрему поезію – послання "Сестрі". У цьому вірші оповідь розпочинається від імені сестри поета, але продовжує її М. Стельмах: репрезентуючи безпосереднє звертання до сестри, він виражає турботу про її здоров'я. Актуалізуючи концепти ПАМ'ЯТЬ і РОДИНА, поет характеризує свою сім'ю, а отже, з цієї автобіографічної поезії можна робити висновки і про життя митця, порівн.: "Ждала на осінь, мене і обнови: матері хустку, на плаття собі... Сестро моя, чи жива, чи здорова? " "Може, дарунку й не треба тобі... В нашій родині росли споконвіку в слові – повільні, у ділі – міцні... Може, фашист – лиходій, недоріка – коси твої спопелив на вогні. В ранці військовим линяє обнова, небо над мною палає густе. Може, весною травиця шовкова, поки вернусь, над тобою зросте, Сестро моя" [2: 27-28]. Поет з сумом висловлює сумнів, чи зможе його сестра отримати подарунки, які він тримає при собі, щоб зробити їй і матері приємність, він згадує родинні традиції ("в нашій родині росли споконвіку в слові – повільні, у ділі – міцні").

Завершується поезія звертанням "Сестро моя...", концептуалізується пунктуаційний знак – трикрапка, що виражає незавершеність, невідомість, сподівання.

Лексема "сестра" зрідка використовується у М. Стельмаха як узагальнена номінація осіб жіночої статі, що містить смисловий компонент ніжності порівн.: "На коня сестра сідає – б'ють огнем підкови. Пошукаю свою долю" ("Партизанська") [2: 44].

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що концепти-образи МАТИ та СЕСТРА, втілені у віршах М. Стельмаха, є більш індивідуальними, ніж відповідні концепти, втілені засобами української мови взагалі. У поетичних творах М. Стельмаха вони набувають статусу кумулятивних, вбираючи у себе атрибути численних контекстів.

Вважаємо перспективним дослідження порушеної проблеми не лише на матеріалі поезії, але й прози М. Стельмаха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 259 с.
2. Стельмах М. П. Твори: в 7 т. / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 7. – 647 с.
3. Гуцало Є. Передмова / Є. Гуцало // Стельмах М. П. Твори: в 7-и т. / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1982. – Т. 1. – С. 5–21.
4. Шумада Н. Фольклор у романі Михайла Стельмаха "Кров людська – не водиця" / Н. Шумада // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 32–39.

Матеріал надійшов до редакції 11.10. 2010 р.

Пикалова А. О. Концепты-образы МАТЬ и СЕСТРА как репрезентативы макроконцепта СЕМЬЯ в поэтической речи М. Стельмаха.

Статья посвящена описанию концептов-образов МАТЬ и СЕСТРА как репрезентантов макроконцепта СЕМЬЯ в поэтической картине мира М. Стельмаха. В статье освещено своеобразие вербализации этих концептов. Концептуальный анализ осуществляется в лингвокультурологическом аспекте.

Pikalova A. O. Conceptual Images MOTHER and SISTER as Representations of the FAMILY Macroconcept in the M. Stelmah's Poetic Language.

The article presents a description of conceptual images MOTHER and SISTER as representations of the FAMILY macroconcept in the M. Stelmah's poetic world picture. The verbalization peculiarity of these concepts is elucidated. Conceptual analysis is performed in the linguocultural aspect.